

P. G. Lindhardt
12.12.1910-30.09.1988

Poul Georg Lindhardt

in memoriam

af Jens Holger Schjørring

Ved efterretningen om P. G. Lindhardts død gled tankerne vidt omkring. Indtrykkene af hans virke som forsker, prædikant, foredragsholder og skribent samt af hans personlighed hvirvlede rundt i erindringen. Så omfattende var hans videnskabelige produktion, så mangesidet hans folkelige, udadvendte virksomhed og så rigt facetteret hans personlighed, at det er vanskeligt at give noget fyldestgørende portræt, og det lader sig slet ikke gøre i korthed. De træk, der i det følgende drages frem, foregiver derfor ikke at udgøre nogen komplet historisk beskrivelse. Mødte man op med en sådan prætention, ville det i øvrigt slet ikke harmonere med Lindhardts egen fornemmelse af den ydmyghed, der sømmer sig for en historiker; hertil kommer, at han med sin humoristiske selvironi var fjernt fra at slå ud med armene og gøre krav på at kunne præsentere den historiske sandhed slet og ret. Med dette i tankerne er der grund til her at understrege forehavendets begrænsning og synsvinklens personlige farvning af en, der som undertegnede har al mulig anledning til at mindes Lindhardt med glæde og taknemmelighed. Det er derfor end ikke tilstræbt at standse op ved alle hovedstationer i hans livsforløb, ej heller er der gjort forsøg på at få alle sider af hans videnskabelige og folkelige indsats med.

Eftersom det imidlertid drejer sig om »Grundtvig-Studier«, er der god grund til at rette opmærksomheden mod billedet af netop det 19. århundrede. Ikke således at forstå at Grundtvig isoleret betragtet var genstand for Lindhardts undersøgelser. Kastede man alene lys over hans forståelse af Grundtvig, ville det indebære en fortegning af helhedsbilledet i dansk kirkehistorie i det 19. årh., af den bredde og mangfoldighed, som Lindhardt bestandig understregede. Dertil kommer, at Grundtvigs kristendomssyn langt fra

havde sat sig igennem i Lindhardts teologi, for nu at udtrykke sagen meget tilbageholdende. Nok var Lindhardt i mange henseender fascineret og sagligt overbevist, både om dybde, skønhed og sandhed i Grundtvigs eget syn og om dets grundlæggende betydning for den efterfølgende historiske udvikling her i landet. Søren Kierkegaard bestemte imidlertid i mindst lige så høj grad Lindhardts billede af arven fra det 19. årh., og den kierkegaardske inspiration var åbenbar i Lindhardts prædikener, om ikke ligefrem hjørnестenen. Tager man altså tolkingen af Grundtvig og Kierkegaard som en helhed og retter man tillige opmærksomheden mod Lindhardts bidrag til en kortlægning af de store vækkelsesbevægelers fremvækst, har man til gengæld et udgangspunkt, der gør det muligt at pege på noget afgørende hos ham som forsker, lærer og kollega, som prædikant, folkelig foredragsholder og skribent.

Kirkehistoriker ved Aarhus Universitet

I 38 år var Lindhardt professor i kirkehistorie, halvdelen af sine leveår. Ikke mange opnår så lang en embedsperiode, og endnu færre efterlader sig en tilsvarende produktion. Vil man have syn for sagen, kan man lade sig overbevise ved at slå efter i den selvbiografi, der blev udgivet ved 70-årsdagen. Han gjorde Aarhus Universitets udvikling med fra etableringsfasen, som det stadig befandt sig i ved hans tiltrædelse i 1942, over udbygningen i efterkrigsårene, herunder Det teologiske Fakultets erobring af en plads i den offentlige bevidsthed, og indtil årene med den kolossale vækst i studenter- og lærertal, strukturændringer, kriseindgreb og den deraf affødte omstillingsproces i hans sene embedsår indtil pensioneringen med udgangen af 1979.

Det bør understreges, at Lindhardt skrev *dansk* kirkehistorie. Ganske vist havde han i sine kandidatår gennemført langvarige studieophold i Norge, Tyskland og England, og han bevarede hele sit liv en levende interesse for det store udland, også langt ud over det almindelige. Men det var dog den danske kirkehistorie, der optog ham mest, og det er næppe tilfældigt, at just det 19. årh. – guldalderperioden med de store individualister Grundtvig og Kierkegaard, den nationale bevidstheds fremkomst og udbredelsen af de store vækkelsesbevægelser – i særlig grad kom til at

lægge beslag på hans interesse og arbejdskraft. Dog må denne kendsgerning ikke fordunkle det lige så væsentlige forhold, at han hele tiden stræbte efter at inddrage internationale perspektiver. I særlig grad inddrog han altid en nordisk synsvinkel, men også indflydelsen fra Tyskland og England ville han tænke med. Åbenbart kunne denne udvidelse af perspektivet komme bag på studenterne, der dog ellers måtte forventes at være bekendt med Lindhardts egne udgivelser, i alt fald nogle af dem. Alligevel hændte det, at et af Lindhardts opgaveemner til skriftlig embeds-eksamen, et emne, der som sagt var typisk for hans egen betragtningsmåde, »Fremmed indflydelse på dansk teologi og kirkeliv i det 19. årh.«, hensatte eksamenskandidaterne i en choktilstand, iblandet rådvildhed og harme over at være blevet præsenteret for et så overraskende, »umuligt« emne.

Denne vidde i perspektivet var også en vigtig side i hans forståelse af Grundtvig, hvilket med al ønskelig tydelighed dokumenteres af hans til engelsk oversatte bog om Grundtvig (1951), hvori der lægges megen vægt på Grundtvigs forbindelse til England. Samme synsvinkel findes udarbejdet i den vigtige afhandling »Til belysning af Grundtvigs Englandsrejse 1843« (Kirkehistoriske Samlinger 1972), hvori breve fra den engelske præst i Helsingør i 1830'erne, Nugent Wade er udgivet med fyldige noter; fra kilderne belyses Grundtvigs kontakt med den højkirkelige fornyelse i anglikansk kirkeliv.

Endvidere er der grund til at pege på, hvilken pionerindsats Lindhardt altid lagde for dagen, når det gjaldt om at demonstrere, at det historiske billede altid måtte baseres på det bredest tilgængelige grundlag af kilder. Nu må man ikke tro, at han kastede sig ud i principielle diskussioner om historisk metode. De forekom ham vidtløftige og abstrakte, og han havde kun skuldertræk til overs for dem, der spildte tid på den slags spekulationer. Nej, det drejede sig om at skaffe de højst konkrete informationer til belysning af en given sag til veje og bringe dem i anvendelse med omhu og sund dømmekraft. Det var nemlig historikerens forpligtelse at spørge bag om de umiddelbart foreliggende kendsgerninger og den »objektivitet«, der ved nærmere eftersyn kunne vise sig kun at være et overfladefænomen. Det var således historikerens opgave at inddrage alle tænkelige faktorer i sin analyse og ikke blive stående ved de implicerede hovedpersoners subjektive op-

fattelse, hverken deres personlige tilkendegivelser eller andres angiveligt objektive beretninger, og da slet ikke når det var de pågældendes senere tilbageblik, måske affattet i levnedsskildringer. Her måtte historikeren træde til og søge alle tilgængelige dokumenter og breve bragt til veje, inden han dristede sig til at forelægge en underbygget beskrivelse.

Når hidtil ukendt materiale på denne måde blev forelagt til belysning af forhold, hvorom der i offentligheden hidtil havde eksisteret en fremherskende vurdering, kunne det selvsagt resultere i overraskende anskrig og oprevne diskussioner. Et sådant drama rullede f.eks. op, da Lindhardt pillede ved det traditionelle billede af Indre Missions stiftende møde i 1861 og pegede på en magtkamp mellem modstridende interessegrupper i forbindelse med »kuppet i Stenlille«. Der er ingen grund til at skjule, at Lindhardts særlige måde at fremlægge sådanne »opdagelser« på, i kraft af hans detektivinstinkt og journalistiske flair kunne indebære, at han fremstod som sensationsjæger. Det gjaldt særlig i 1950'erne, da diskussionen endnu var ny og gemytterne særdeles ophedede. Men vurderet med eftertidens bagklogskab må det understreges, hvilken omfattende arbejdsindsats Lindhardt havde udført i historikerens værksted, inden han gav anledning til sådanne følelsesladede opgør. Og selve dette at levere grundlaget for en påkrævet revision af en overleveret re-touchering af de historiske kendsgerninger var for ham en integreret bestanddel af historikerens hverv; og han knyede ikke, når han havde ægget til modsigelse og blev genstand for alskens harme fra nær og fjern. Netop arbejdet med at opstøve, udskille, tyde og udgive hidtil ukendte kildetekster optog og morede ham i ganske særlig grad.

Vægten på de primære kilder blev hos Lindhardt modsvaret af hans fremhævelse af subjektiviteten i enhver historisk beskrivelse, noget de harmdirrende protestudtalelser mod ham sjældent tog med i betragtning. Selv var han helt på det rene med, at ethvert historisk billede, uanset forfatterens hæderligste anstrengelser for at være uvildig og objektiv, dog altid rummer nedslag af subjektivitet. Også i Lindhardts forståelse af Grundtvig er flere »side«-belysninger medbestemmende. Samtidig bevidner sådanne træk, hvor engageret og aktuel Lindhardt var som historiker, hvilket givetvis er en del af forklaringen på, at han fik et så

talrigt og lydært publikum, og kunne fastholde det, når den første skandaleprægede omtale havde lagt sig.

Et eksempel på en sådan »side«-belysning: angående tolkningen af Grundtvigs gudstjenestesyn havde Lindhardt i høj grad blik for forbindelseslinierne mellem Grundtvig og den højkirkelige Oxford-bevægelse. Imidlertid lagde han for sin egen part ikke skjul på, hvor meget det bød ham imod, når de kultisk-sakramentale træk i Grundtvigs gudstjenstlige teologi blev udbygget til en moderne højkirkelig kirkepolitik. Lindhardt holdt sig bestemt ikke tilbage i sin polemik mod de højkirkeliges syn på liturgi og det kirkelige embede, og der er ingen tvivl om, at denne frontstilling er en del af forklaringen på, at han behøvede Søren Kierkegaards eksistensdialektik med dens mere puritanske og individualistiske inderlighed som korrektiv over for det højstemte i mange af Grundtvigs salmer og prædikener. I en prædiken, der er karakteristisk i så henseende, træder det tydeligt frem, hvordan en kierkegaardsk ironi og knaphed i udtryksformen sætter sig igennem, der hvor en kultisk-sakramental tankegang for Lindhardt at se uvilkårligt ville ende i noget forløjet føleri: »Det er let nok at holde en påskeprædiken over temaet: det endte godt! Døden er opslugt af sejr! Den opstandne og himmelfarne samler sine troende og bryder brødet med dem i gudstjenestens kultdrama, og vi lever »her i din kirkes lys og fred og efter dødens bitterhed i himmerig med ære!« Den prædiken kan vi allesammen holde. Men den passer jo ikke videre til vor kirkelige situation, vort »øjeblik« mellem skyld og død. Og så længe man skylder for denne tilværelse ville det være lidt frækt at inddade sig med forventningerne om den næste, og så længe døden er foran bør vi næppe bilde os ind at der er noget forsonligt ved den.«

Endnu et eksempel på hvordan aktuelle udfordringer var medbestemmende for det billede, Lindhardt tegnede af den grundtvigske arv: I sin kritik af skoletankerne i »Den blå betænkning« gik Lindhardt i rette med dem, der forvekslede Grundtvigs ideal »skolen for livet« med pædagogiske modegriller, der var præget af naiv idealisme og forløjede forestillinger om lykke og personlighedsudvikling. »Men er lykke, godhed og harmoni også en skolesag? Man kan måske se bort fra, at de mennesker, som virkelig skabte »værdier« andre kunne leve på, længe efter at de skabende selv var døde, aldrig har været hvad man vanligt kalder

lykkelige og harmoniske. Luther var det afgjort ikke; han var et ulykkeligt og disharmonisk menneske, som satte hele sin eksistens ind på at blive lykkelig og harmonisk, og gik i stykker på det – for at gøre den glædelige erfaring, at han måtte tage sine vilkår som de var og være glad til. De lykkelige og harmoniske klarer sig altid, men Luther havde altså tilpasningsvanskeligheder. Og Grundtvig eller Kierkegaard havde det, og det er de to – vi kan tage H. C. Andersen med, så er der tre – der i vort berømte 19. århundrede havde noget at sige, mens stort set alt det de andre sagde aldeles med rette er blevet glemt. «

Endnu en »side«-belysning af Grundtvig er betinget af det forhold, at Lindhardt altid var på vagt over for eftertidens misbrug af Grundtvigs kirkeideal. Heraf udsprang der adskillige bredsider mod de »fødte«, selvbevidste grundtvigianere og deres urokkelige indbildning om at have patent på Grundtvig. For Lindhardt var det en hjertesag at spille en af sine egne helte, den rebelske outsider Morten Pontoppidan med det ægte folke- og sognekirkelige grundsyn, ud mod en selvglad, nævenyttig grundtvigianisme. »Arbejdet med Morten var først og fremmest et møde med et ærligt og modigt menneske som aldrig slog det mindste af på det han anså for sin pligt og altid var at finde på de diskrimineredes side i stadig kamp mod kirkelig og social selvgodhed og dobbeltmoral; men det var også at afdække – led for led – hvordan et oprindelig udpræget grundtvig(ian)sk kirkesyn og tilsvarende aktivitet som valgmenighedspræst og højskolemand på grund af en række højst personlige og bitre erfaringer (slet ikke ad teologisk-teoretisk vej) udviklede sig til et folke- og sognekirkeligt, ja et ægte demokratisk syn. «

P. G. Lindhardt har været medarbejder ved Grundtvig-Studier fra 1952, da han anmeldte Villiam Grønbæks bog »Psykologiske tanker og teorier hos Grundtvig«. Han har været medlem af Grundtvig-Selskabets styrelse fra 1956, og han har udgivet to prædikensamlinger af Grundtvig, nemlig fra kirkeåret 1854-55, under titlen *Konfrontation*, »på baggrund af Kierkegaards angreb på den danske kirke og den »officielle« kristendom«, og fra kirkeåret 1855-56, under titlen *Regeneration*. Blandt hans anmeldelser i Grundtvig-Studier er der grund til at nævne anmeldelsen af Christian Thodbergs bog »En glemt dimension i Grundtvigs salmer« fra 1970 om Grundtvigs syn på dåben og af Tord Ehnevids dispu-

tats »Församlingsetik« fra 1971 om forholdet mellem Grundtvigs, Morten Pontoppidans og Einar Billings syn på menigheden.

Prædikanten

I og for sig er det en tilsnigelse, hvis man ensidigt fremhæver Lindhardts prædiken uden samtidig at opholde sig ved de øvrige led i gudstjenesten. Han var nemlig en kyndig liturgihistoriker, han kunne sin salmebog, og han var levende optaget af kirkemusikken, således at han virkelig med både indsigt og indlevelse kunne forberede sine gudstjenester i Vor Frue Kirke. Når dette er sagt, må det alligevel slås fast, at det var prædikenen, han lagde størst vægt på; og det er næppe forkert at antage, at hans gudstjenester var så ualmindelig velbesøgte just på grund af hans prædikener.

Lindhardt var for kyndig og havde for meget på hjerte som prædikant til at en karakteristik af hans forkyndelse kan rummes i een enkelt skabelon. Men der var nogle træk, der gik igen; bl.a. at han i en historisk indledning kunne orientere om prædiketekstens plads i det pågældende evangeliums sammenhæng, den tidshistoriske baggrund og eksempler på, hvordan teksten var blevet tolket, udnyttet og misbrugt gennem det kirkehistoriske forløb. Nu må man dog ikke tro, at der var tale om tørre, lærde udredninger. Tværtimod var denne beskrivelse sædvanligvis ovenud levende, og blev fremlagt ironisk-humoristisk. Bag dette lå der et ganske bevidst homiletisk sigte, idet Lindhardt ville applicere forkyndelsessigtet på tilhørerne ved først at gøre det klart, hvorledes deres livssituation kunne belyses ud fra tekstens oprindelige miljø og udlægningshistorien. Det orienterende, historiske oplæg førte derfor altid frem til lovens anklage. Med kierkegaardsk bidende sarkasme blev enhver ført frem til den indrømmelse og fortvivlelse, der måtte til for at gøre det klart, at det alene var som den gældstyngede skyldner man kunne modtage nåden. Denne første afslørende, anklagende lovdel var som oftest langt den mest udførlige, hvorimod tilsigelsen af syndernes forladelse kunne være reduceret til en abrupt, staccato-agtig afslutning. Overgangen blev undertiden angivet ved at skifte fra hoveddelens mere nøg-

terne, officielle tiltaleform »De, mine tilhørere,« til den – atter kierkegaardsk inspirerede – inderlighed i den højst personlige tiltale, når nådesordet blev rakt til hin enkelte, »du, min tilhører.« Knapheden i denne tilsigelse var ganske medvidende. Lindhardt skyede frem for noget sentimental bævelse. Derfor kunne han runde sin forkyndelse af den ufortjente nåde af med en formaning omtrent således: »I dette paradoksale nådesord, din skyld forlades dig, har du der havde mistet alt, nu alt, hvad du behøver. Lad det så være nok med det og se til, at du er tro i kald og stand.«

Den kierkegaardske tone var således uomtvistelig. Sammenligner man derimod med Grundtvigs prædikener og tager med i betragtning, hvordan de af C. Thodberg fremdragne, højstemte »forkyndelsesproklamationer«, betegner højdepunkterne i Grundtvigs prædikener, forekommer det oplagt, at dette grundtvigske særpræg måtte ligge Lindhardt fjernt, skønt han naturligvis var bekendt med det og dets betydning inden for hele det grundtvigske syn.

Et andet forbehold over for en gennemgående indarbejdelse af grundtvigske tankegange stammede fra Lindhardts ubehag ved mange af de typiske, grundtvigske nøgleord, der var gået ind i den af vækkelsesbevægelserne prægede oplevelsesreligiøsitet. Et eksempel herpå har man i Lindhardts kategoriske afvisning af at tale om vækst i kristenlivet. Udviklingspsykologi og pietistisk selvoptagethed havde for ham i forening korrumperet dette begreb i en sådan grad, at han kun kunne benytte det negativt, som et eksempel til skræk og advarsel i forbindelse med udmalingen af det naturlige menneskes selvbedrag og lovens ubønhørlige dom. » – den kristelige væxt, forstået som en fremgang der kommer med alderen og omfatter både visdom og yndest, svarer slet ikke til, hvad du ved om dig og dit liv hidindtil. Livet er gået, »efterhånden«, det er sandt; alderen er taget til, visdommen – i betydningen: viden om dig selv – er også øget, men hverken det ene eller det andet giver dig mindste grund til at tro, at du også voxer i yndest hos Gud og mennesker, og er du forstandig nok til at være ligeglad med menneskers yndest (det løseste sand man overheadet kan bygge på), så står det endnu igen, at der ikke er mindste grund til at tro at du skulle være voxet i yndest hos Gud. – Den rette kristelige væxt er slet og ret Jesu efterfølgelse.«

Underviseren, skribenten og foredragsholderen

For en universitetsteolog med gennemsnitlig arbejdskraft, eller måske en smule mere, ville der have været fuldt op at gøre med en så travl forskergerning og med hvervet som hjælpepræst. Men Lindhardt overkom mere. Han holdt utallige folkelige foredrag, ja der er næppe det forsamlingshus, lærerseminarium, kirkehus eller den højskole, han ikke har gæstet som taler på et eller andet tidspunkt. Hertil kom så yderligere hans virksomhed som anmelder ved Jyllands-Posten. På et sjældent letflydende dansk evnede han på kort plads at give læserne et præcist indtryk af den anmeldte bogs indhold og kvaliteter. Oftest var han som anmelder ufatteligt velvillig og overbærende, en sjælden gang dog spids eller ligefrem vred, som f.eks. når en bog forekom ham utilgængelig p.gr.a. forfatterens manglende evne eller vilje til at undgå et mandarinsprog forbeholdt en snæver kreds af indforståede. Den slags vidnede i Lindhardts øjen om, at selve sagen var gylpet ufordøjet op, hvis der da overhovedet var tale om en sag i egentlig forstand.

Med tankerne rettet mod denne omfattende udadvendte virksomhed kan man dårligt undgå at falde i staver i anledning af den i skrivende stund, foråret 1989, så intense debat om »villaforskere«. Hermed refereres fra kritikernes side, ledende folk i landets politiske ledelse, centraladministrationen, studenterpolitikere og sågar folk i universiteternes egen administration, til de forskere, der søger at begrænse deres tilstedeværelse på kontor og i møde- og undervisningslokaler mest muligt for i stedet at reservere tid til individuel forskning, udført ved deres skrivebord i villaen; muligvis søger de i tillæg at vinde tid til – som modvægt til dagligdagen i elfenbenstårnet – udadvendte, folkelige gøremål. Sjældent har man set en mere fuldblods repræsentant for »villaforskere« end Lindhardt. Men dertil er så at sige, at hans mangesidede virksomhed naturligvis forudsatte et maksimum af selvdisciplin, tilrettelæggelse og koncentrationsevne plus en overbærende familie, dirigeret af en ægtefælle med strategiske evner. Hvorom alting er, Lindhardt søgte sandt nok at begrænse sit fysiske nærvær på fakultetet til en fast ugentlig undervisningsdag og så hvad der yderligere måtte vise sig nødvendigt fra tid til anden. Noget tilsvarende gjaldt for øvrigt de fleste andre professorer i Aarhus-fakultetets glansperiode i halvtredserne og tresserne. Ja, det var for-

mentlig aldrig blevet til nogen »Aarhus-teologi«, hvis ikke de mest fremtrædende eksponenter dengang, foruden Lindhardt også Løgstrup, Prenter og Sløk, alle have været »villa-forskere«.

Heraf må man dog ikke lade sig forlede til den antagelse, at det skulle have været umuligt for studerende at komme i kontakt med Lindhardt. Han skyede ingen anstrengelser, når det gjaldt personlig vejledning i forbindelse med specialer og andre skriftlige opgaver. Disse individuelle præstationer var for ham indbegrebet af det akademiske studium, og han var den opmærksomt lyttende, uselviske inspirator og samtalepartner. I forhold hertil lagde han mindre vægt på forelæsninger. Han brød sig ikke om store undervisningshold og foragtede det anonyme, masseprægede forhold mellem en kateder-docent og eksamensfikserede studenter. Dette ændrer ikke på den mindst lige så væsentlige kendsgerning, at han kunne lide talerstolen i den folkelige forsamling; men han forudsatte rigtignok, at forsamlingen kunne følge det hastigt fremadskridende foredrag, der sædvanligvis var spækket med ironiske, aforistiske indskud.

På en besynderlig måde er det et vidnesbyrd om historiens ironi, at denne myreflittige, sprælske lærer, skribent og foredragsholder i de seneste år måtte føle sig fremmegjort, i alt fald af mange sider af udviklingen på universitetet. De gennemgribende strukturændringer, der fandt sted fra slutningen af 1960'erne, den eksplosive vækst i studentertallet, den forholdsvis lige så betydelige udvidelse af lærerkollegiet med de yngre lærere, indførelsen af en ny studieordning, styrelsesloven – alt dette bevirkede en drastisk omkalfatring, hvis virkninger Lindhardt vurderede skeptisk, om ikke direkte negativt. Det omsiggribende mødedemokrati hadede han af et godt hjerte, mens han på tomandshånd fortsat var den erfarne rådgiver for enhver student eller yngre kollega, der søgte hans råd. Så længe kræfterne rakte til, og det gjorde de længe efter pensioneringen, sagde han ja til så mange indbydelser til at tale, skrive og prædike, som han overhovedet kunne overkomme.

De omtalte vidnesbyrd om de sene års fremmedgjorthed og pessimisme er dog afgjort kun for ringe detaljer at regne i forhold til hans manddomsgerning som professor, prædikant samt folkelig taler og skribent. I kraft heraf vil han utvivlsomt blive stående som en hovedskikkelse i dette århundredes danske teologi og kirkeliv.